

УДК 94 (477)

Леонід Кравчук

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 30–40-Х РР. XX СТ.: ВПЛИВ РАДЯНІЗАЦІЇ

У статті розглядається розвиток українського кооперативного руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Проаналізовано участь українського населення у різноманітних формах колективної діяльності, як єдиного шляху, щодо соціально-економічного, культурного та національного самозбереження.

Ключові слова: кооперація, торгівля, маслосоюз, пацифікація, “Прогресиві”, радянська.

Складний міжвоєнний період з економічними кризами, нестійкістю валюти, зруйноване українське село виснажувала ще й різного гатунку спекуляція. Щоб вижити і захистити свої національні й соціально-економічні інтереси, українське населення вбачало свій єдиний порятунок у згуртуванні сил. Одним із шляхів для єднання була кооперація. Поле діяльності у кооперації широке. Тільки через центральну структуру українське село могло мати необхідні товари безпосередньо від фабрик, а також відсилати свою продукцію: зерно, яйця, молочні продукти тощо у ті місця, де потребували цих продуктів. Зв'язок між тими, хто вирощує чи виготовляє продукти і потребує їх, повинен бути за посередництва налагоджених мереж. Метою кооперації не є збільшення високовартісних послуг, а піднесення добробуту усього українського трудового селянства. Вагомих результатів у економічному, соціальному і духовному розвитку населення, особливо селянства, вона досягла на західноукраїнських землях, у період між Першою і Другою світовими війнами [1, с. 7]. У запропонованій статті робиться спроба проаналізувати окремі аспекти розвитку кооперативного руху в Західній Україні в означений час.

Зауважимо, що кооперативний рух на західноукраїнських землях був широкомасштабним і значущим, говорять щорічні збори його центрального органу, де заслуховувалась, обговорювалась та планувалась подальша робота кооперативного життя; залучення іноземного капіталу в місцеві кооперативні організації. Так, на загальних зборах Ревізійного союзу Українських кооператорів, що проходили у Львові 14 березня 1929 р. брав участь голова американського “Об’єднання” п. Ревюк. У своїй промові, голова зборів, інженер Ю. Павликовський вітав гостя з закордону, дякував за допомогу краю і звернувся із пропозицією, щоб американські бізнесмени вкладали кошти у місцеві українські кооперативи [2]. На початку тридцятих років, коли сільське господарство охопила криза, Ревізійний союз української кооперації на зборах 30 червня 1931 р. у м. Львові, привертав основну увагу кооператорів на допомогу і підтримку селянства. У зборах брало участь близько 600 делегатів [3].

Важливу підтримку у розвитку кооперативного руху надавав Центральний кооперативний банк та його директор К. Левицький. Щоб не втратити свого впливу і значущості, балансуючи поміж новими польськими законами, банк свою стару назву “Крайовий союз кредитовий” [4], змінив на Центральний кооперативний банк, але завдання залишились незмінними, це допомога у відбудові українських кредитових кооперативів сприяння, щоб вони могли мати якнайдешевший кредит на свої потреби. Польський “Центробанк”, як державна юридична установа, не кредитував українські установи.

Українська кооперація у Львівському Центральному Кооперативному Банку вбачала єдину центральну кредитову установу для всіх її видів. Банк, зі свого боку, прикладав усі зусилля на концентрацію національно-економічних сил і всіх вільних українських грошей в українських установах, які будуть використані на українські економічні потреби. Фінансовий потенціал банку становив 400 000 злотих, а сума вкладів для обігу коштів становила 1,5 млн злотих [5].

За сприяння банку було відновлено більше 100 повітових кредитових кооперативів, і на цій основі робота щодо відновлення і заснування нових – продовжувалась. Вони, в свою чергу, подбали про забезпечення дешевими кредитами українського населення. А головне завдання того часу полягало у забезпеченні дешевими кредитами всіх видів української кооперації.

У м. Луцьку 12 травня 1929 р. відбулися річні загальні збори членів Українського Кооперативного банку. Ця українська кредитова інституція нараховувала на 1 травня 1929 р. близько 200 членів і мала свої відділи в м. Рожище, відкривала аналогічні установи у м. Колкох, Олиці [6].

Українське селянство не було байдуже до кооперації і брало активну участь. У середині листопада 1928 р. в с. Крупа Луцького повіту відбулись організаційні збори споживчої кооперації “Українська праця”. До управи кооперації було обрано селян Якова Касинівського, Михайла Лошака, Григорія Ліпшу. До кооперативу записалось 20 членів [7].

Найбільш продуктивною і центральною організацією, що була випробувана часом і аграрним розвитком краю став “Маслосоюз”, який розвивав свою діяльність відповідно до потреб районних молочарень. При “Маслосоюзі” діяло 136 районних молочарень, які об’єднували 1600 станцій збору молока та сметани, обслуговуючи в 1938 р. близько 205,3 тис. селянських господарств [7, с. 11]. Маслосоюз відкрив свої відділи у Львові, Станіславі, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Дрогобичі, Самборі, Луцьку, Чорткові та інших містах. У 1926 р. “Маслосоюз” мав 26 гуртових крамниць, роздрібна торгівля велась у 57 [8, с. 141]. Якщо у 1927 р. Маслосоюз закупив першу вантажівку, то в 1939 р. уже нараховувалось 19 автомобілів [1, с. 11]. При районних молочарнях існували секції охорони домашніх тварин. Вони фінансували ветеринарну службу (19 ветлікарень), які дбали про гігієнічні умови догляду худоби, систематично перевіряли райони, лікували тварин [8, с. 412].

Союз українських кооператорів приділяв вагомому значенню освіті, та видавничій діяльності. За його фінансової допомоги у 1929 р. існувало приблизно 50 українських народних шкіл. Крім того, кооператив “Рідна школа” утримував 10 гімназій, 5 учительських семінарій, 23 дитячі садки, 8 фахових шкіл, 4 постійні ремісничі курси, 7 бурс тощо [9]. У м. Рівне 20 лютого 1927 р. закінчились кооперативно-освітні курси, на яких читались лекції з проблем кооперації професорами Е. Храпливим, А. Кобилянським та ін. Курси відвідали 40 осіб [10]. У січні 1928 р. курси для кооператорів за допомогою ревізійного інспекторату м. Луцька було влаштовано в Сарнах [11], а в 1938 р. почав діяти трирічний кооперативний лицей у Львові, який готував спеціалістів як до роботи в кооперативах, так і до їх управління [8, с. 467].

До початку Другої світової війни членами РСУК було 12 видавничих кооперативів, серед яких найбільш важливі, це кооператив “Червона калина”, який видавав журнал “Літопис Червоної калини”, видавничий кооператив “Хортиця”, що об’єднував емігрантів із Наддніпрянської України, видавав журнал “За Україну”. Видавничі кооперативи були в Чорткові, Тернополі, Коломиї, Станіславі [8, с. 454]. У складний міжвоєнний період на західноукраїнських землях виокремлюється українська еліта кооператорів, промисловців. Так, у Львові 12 травня 1929 р. в залі “Української бесіди” на честь свята св. Юрія (покровителя українських купців), взяли участь понад 100 українських купців зі Львова, Коломиї та інших міст [12]. На святі були присутні представники українських промисловців. Вони записувалися до пам’ятної книги “Союз українських купців”. На початку лютого 1935 р. у м. Львові відбулись загальні збори українських купців і промисловців. До союзу входили 1521 член і 10 гуртків. На засіданні були присутні представники з Тернополя, Перемишля, Сокаля, Надвірної, Станіслава, Самбора, Золочева [13]. Розглядалися нагальні питання та складались плани на перспективу, зокрема щодо формування “Народної торгівлі”, про організацію державної торгівельної школи з українською мовою, формування “резервного фонду”, “каси підтримки” тощо. Про рівень розвитку кооперацій на західноукраїнських землях ми можемо говорити із реклами та оголошень, розміщених на шпальтах усіх популярних газет і журналів. Зокрема, “Хто купує масло в “Маслосоюзі” – той

долучається до розбудови української торгівлі”, “хто хоче розбудувати український промисел, хай купує машини тільки в Маслосоюзі”, м. Львів, вул. Костюшна [14].

Крайовий союз споживчий постачав споживчі товари кооперативам, зберігаючи їх у своїх 24-х складах. Львівське акціонерне товариство “Броварів” пропонує на свята першокласний вибір: пиво ясне, пиво баварське (з подвійним солодом), пиво порт імперіал – чорне (з рекомендації лікарів) [15]. Звучали гасла на кшталт: вимагайте у ваших кооперативів тільки незрівнянної якості мила “Цитросоюзу” [16]. В передвоєнні роки українська кооперація відіграла важливе значення.

Кооперативний рух на території Західної України мав набагато ширші завдання і виконував важливіші функції, ніж покращення матеріальних потреб його членів.

Після підписання пакту Молотова-Рібентропа, польська влада ще більше посилила репресії щодо українського населення, арештів зазнали і представники кооперації. Початок Другої світової війни, капітуляція Польщі призупинила протистояння між українським населенням та польською владою.

17 вересня 1939 р. радянська армія ступила на поневолені західноукраїнські землі [17, с. 98]. Разом з політичними соціально-економічними перетвореннями зазнають докорінних змін кооперативні організації Західної України. Новостворені органи радянської влади через свої тимчасові управління взяли під контроль кооперацію та розпочали перебудовувати її до вимог часу, на радянський лад.

Для забезпечення безперервної торгівлі й кращого постачання товарів населенню Західної України торгові організації УРСР відправили в міста Західної України 10,8 тис. тонн солі, 17 вагонів сірників, 1,5 тис. тонн газу, 36 вагонів махорки. Для організації торгівлі цими товарами, Наркомторг відрядив у Західну Україну групу працівників, які вже відкрили оптові торговельні бази у Львові, Тернополі, Луцьку, Рівному, Володимир-Волинську, Сарнах [18, с. 7]. Налагоджуючи торгівлю, забезпечуючи населення товарами і продуктами, тимчасові управління не поспішали руйнувати налагоджену і діючу досі торговельну мережу. Тимчасово управління м. Львова у своїй постанові від 5 жовтня 1939 р. наголошувало, що всі магазини як кооперативних організацій, так і приватних осіб, працювали щодня безперервно. Ціни на промислові товари і продукти сільського господарства не перевищували ціни, що існували до воєнного часу. З метою кращого постачання населення хлібом, заборонялось усім власникам хлібопекарень проводити продаж хліба населенню безпосередньо з хлібопекарень. Заборонялось перепродувати з рук промислові та харчові товари [19, с. 75]. Хто саботував та дезорганізував безперервну торгівлю, чи підвищував ціни на товари, притягувався до судової відповідальності за законами воєнного часу. Завідуючого відділом постачання Белтовського, який не забезпечив організації нормальної торгівлі було звільнено з роботи. Тимчасове управління м. Львова у своїй постанові застерігало всіх власників магазинів та торговців, щодо порушення правил торгівлі, інакше до них вживатимуться найсуворіші заходи за законами воєнного часу [20].

При тимчасовому управлінні було створено низку відділів: промисловий, продовольчий, торговельний, народної освіти та інші. Продовольчий відділ у м. Львові відкрив 17 їдалень для бездітних і біженців. Там щоденно видавали по 9 тисяч обідів за низькою ціною, для найбільш вразливих – безкоштовно. Торговельне управління вжило заходів і до розширення торговельної мережі. За постановою Тимчасового управління, керівники кооперативних установ були зобов'язані до 1. 12. 1939 р. збільшити кількість крамниць з 254 до 819, враховуючи необхідність відкриття нових, у першу чергу, на околицях міста [21, с. 294].

Активно демонструючи переваги нового життя, радянська влада інтенсивно розширювала мережу споживчої кооперації. На середину березня 1940 р. в Тернопільській області в споживчу кооперацію було прийнято 135 717 осіб. У лютому 1940 р. нараховувалось 245 крамниць, а всього в селах і районах області було відкрито 1648 крамниць, 32 їдальні, 9 буфетів, 51 хлібопекарня, 19 лісоскладів. Сільська споживча кооперація одержувала велику кількість товарів першої необхідності для населення. Так, одержано цукру на 741 000 крб., туалетного і господарського мила, тютюнових виробів на

2 613 390 крб, шкіри на 70 тис. крб.. тощо [22]. Поступово розвиваються кооперативи промислових артілей. Для керівництва роботою в цьому напрямку облпрофрада створила оргбюро, яке з листопада 1939 р. по січень 1940 р. організувало в Тернопільській області 28 артілей, що були оформлені статутом, і ще 10 артілей, які не були оформлені. Разом до них входило 1500 чоловік. Одночасно в Тернополі харчові артілі відкрили 5 крамниць, а кравецькі та взуттєві мали своїх 7 ремонтно-кравецьких пунктів [23]. Основна увага у цих артілях приділялась організації соціальних змагань, вводились стахановські методи праці, організовувалась культурно-масова робота, випускались стінгазети. Крім того, обласний виконком вимагав і якості продукції, особливо дитячої. Трималось на постійному контролі покращення постачання харчових артілей цукром, борошном та іншим.

Хоча радянська влада робила певні кроки і заходи щодо зміни колишньої кооперативної системи, замінюючи її радянською, але на березень 1940 р. новоутворена сітка магазинів була ще малочисельною і поступалась приватному сектору магазинів. Так, загальна кількість діючих магазинів, ресторанів, столових і буфетів у м. Львові на кінець березня 1940 р. була такою: державних – 698, приватних – 976; продовольчі – 128 державних, 304 приватних магазинів. Ресторани, столові, кафе: державні – 55, приватні – 490. Буфетів: державних – 80, приватних – 34. Якщо узагальнити, то державна частка складає 961, а приватна – 1804 одиницю [24]. Для задоволення потреб, що зростали, населення Західної України за рішенням ЦК ВКП (б) і уряду було завезено товарів на суму 612 млн крб [17, с. 98]. Загальна торговельна мережа на новоутворених землях вибудовувалась згідно планів розвитку народного господарства СРСР на 1938–1942 рр. проте із початком воєнних дій на території Західної України кооперативний рух практично був призупинений.

Список використаних джерел

1. Палій А. Будівничий та керманіч “Маслосоюзу” / А. Палій. – Тернопіль, 2001. – 347 с. 2. *Діло*. – 1929. – Березень. – № 16. 3. *Діло*. – 1931. – Липень. – № 2. 4. *Неділя*. – 1929. – Січень. – № 6. 5. *Неділя*. – 6 січня. – 1939. 6. *Громадський голос*. – 14 травня. – 1929. 7. *Неділя*. – 11 листопада. – 1928. 8. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 457 с. 9. *Діло*. – 16 березня. – 1929. 10. *Наше життя*. – 13 березня. – 1928. 11. *Українська громада*. – 26 січня. – 1928. 12. *Діло*. – 15 травня. – 1929. 13. *Діло*. – 3 лютого. – 1935. 14. *Неділя*. – 6 січня. – 1929. 15. *Руський голос*. – 28 квітня. – 1929. 16. *Громадський голос*. – 20 травня. – 1923. 17. *Варецький В. А.* Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР / В. А. Варецький. – К., 1960. – С. 98. 18. *У братній сім'ї.* Документи і матеріали. 1939–1980. – Львів, 1989. 19. *Радянський Львів.* 1939–1956 рр. – Львів, 1956. – С. 75. 20. *Вільна Україна*. – № 13. – 8 жовтня. – 1939. 21. *Нариси історії Львова*. – Львів, 1956 р. – С. 294. 22. *Вільне життя*. – 13 березня. – 1940 р. 23. *ТОДА*, ф. 1.1833, оп.в, спр. 5, арк. 6–7. 24. *ЛОДА*, ф. р.-5, оп. 1, од. зд. 305, арк. 2–3.

Леонид Кравчук

КООПЕРАТИВНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В 30–40-ГГ. XX В.: ВЛИЯНИЕ СОВЕТИЗАЦИИ

В статье прослежено развитие украинского кооперативного движения на западно-украинских землях в межвоенный период. Произведен анализ участия украинского населения в различных формах коллективной деятельности, как единственного пути, направленного на социально-экономическое, культурное и национальное самосохранение.

Ключевые слова: кооперация, торговля, Маслосоюз, пацификация, просвещение, советизация.

Leonid Kravchuk

THE UKRAINIAN COOPERATIVE MOVEMENT IN THE WESTERN UKRAINE IN 30–40-YEAR XX C.: IMPACT SOVIETIZATION

The article evolution the activity of Ukrainian cooperative movement in the Western Ukrainian lands in the interwar period. The analysis of the participation of Ukrainian population in various forms of collective action is the only way to the socio-economic, cultural and national survival.

Key words: cooperation, trade, “Maslosoyuz”, pacification, education, sovietization.